

Steven C. Judd. *‘Abd al-Rahman b. ‘Amr al-Awza‘i*. London: Oneworld Academic, 2019. 144 sayfa.

Adem Sari

Marmara Üniversitesi

adem.sari@isam.org.tr

orcid: 0000-0002-6170-4277

Erken dönem İslam tarihinde ilim merkezleri (*emsâr*) ve bu bağlamda amel tartışmaları İslâm hukuku ve hadis sahasında önemli bir yere sahiptir. Gerek Türkiye gerek Arap ve gerek Batı akademisinde bu konuya yönelik çalışmalar Hicaz bağlamında Malik b. Enes (ö. 179/795) ve Kufe bağlamında ise Ebu Hanife (ö. 150/767) üzerine yoğunlaşmış, Mısır ve Şam amelleri ile temsilcileri üzerinde yeterince durulmamıştır. Oneworld Academic’in İslam dünyasının önde gelen kişilerinin biyografilerinden oluşan “Makers of Muslim World” serisi kapsamında yayımladığı Steven C. Judd’un çalışması amel-i ehl-i Şam’ın temsilcisi Evzâî’nin (ö. 157/774) hayatını çeşitli yönlerden ele alıyor. Altı ana bölümden oluşan kitabın Birinci Bölümünde Evzâî’nin hayatı ve ilmî yönüne dair kaynaklar tartışılır. İkinci Bölümde Evzâî’nin fihri/hukukî yönü, Üçüncü Bölümde ilgili dönemdeki ilmî ortam, Dördüncü Bölümde onun kelami yönü, Beşinci Bölümde siyasetlerle ilişkileri, Altıncı Bölümde ise ilmî mirası ele alınır.

Judd giriş bölümünde Evzâî’nin, döneminin önde gelen kişilerinden biri olmasına rağmen geniş ölçüde araştırılmadığını, hatta görmezden gelinip gölgede bırakıldığını; bunun sebebininse ona ait kitapların günümüze ulaşmaması ve Emevi iktidarıyla iyi ilişkilere sahip olan Evzâî’nin Abbasi devrimiyle birlikte bilinmezliğe itilmesi olduğunu belirtir (ss. 1-5). Biyografî bölümünde ise Evzâî’nin nisbesinin kökeni hakkındaki farklı görüşleri tartışarak yine onun hayatına dair bilgilerin yetersizliğini vurgular. Ardından standart biyografik bilgiler veren Judd bazı bilgilere/rivayetlere yer vermemiştir. Örneğin Evzâî’nin ilk fetvasını 113/731-32 yılında 25 yaşındayken verdiğini belirtse de (s. 9) çeşitli kaynaklarda yer alan ve çok itimat edilmeyen 13 yaşında fetva verdiği bilgisini zikretmez. Yine Evzâî’nin yetmiş binden fazla mesele hakkında fetva verdiğini, ancak bunun mümkün olmadığını söyleyen yazar (s. 9), bu konudaki kırk-elli bin mesele şeklindeki rivayetlere değinmez. Ayrıca Evzâî’nin kapısı kilitli olan banyoda sızan duman sebebiyle vefat ettiğini belirten Judd (s. 10), yine onun banyoda

ayağının kayıp düşmesi sonucunda vefat ettiğine dair rivayetlere yer vermez. Son olarak Judd, Evzâî hakkındaki bilgi yetersizliğini saygın bir aileye mensup olmamasına bağlasa da (s. 10) benzer durumda olup öne çıkan çokça alimin varlığı bu yargıyı sorgulatur. Bölge hakkındaki en önemli ve kapsamlı eserlerden biri olan İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu medîneti Dımaşk'*ında vefat tarihi dahi belli olmayan halife çocuklarının varlığı da yazarın iddiasının sorunlu olduğunu gösterir.

Birinci Bölümde yazar, Evzâî'yi çeşitli yönlerden değerlendirmeye başlamadan önce erken İslam tarihi için kullanılabilir kaynakların yeterliliğini sorgular. Divan sisteminden Arap ve Arap olmayan kaynaklara, arkeolojik kalıntılardan sikkelere kadar kaynak yelpazesi hakkında değerlendirmeler yapar. Kaynakların, yazıldığı dönemin siyasi algısına göre şekillendiğini belirten yazar, bunlara ve menkıbevi eserlere tamamen güvenmeyip ihtiyatla yaklaştığını burada ve metnin ilgili yerlerinde sıkça dile getirir. Ardından spesifik olarak kullandığı kaynakları zikreder, bunların Evzâî hakkında güvenilir bilgi verme imkanını tartışır. Evzâî'nin günümüze ulaşan ve ulaşmayan eserleri, İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *Takdime'si*, hilaf literatürü, rical kaynakları, Ebû Zür'a Dımaşkî (ö. 281/894) ve İbn Asâkir'in bölge hakkındaki eserleri yazarın kullandığı kaynaklardır. Burada yazarın birkaç problemi vardır. Hilaf literatürü ve rical kaynaklarını kullandığını belirten yazar, bunların hangileri olduğunu ve bu eserlerden nasıl faydalandığını belirtmez. Teknik bir problem olarak –biyografi serisindeki diğer kitapların aksine– yazarın dipnot kullanmaması da bilgilerin hangi kaynaklardan alındığını öğrenmeyi imkansız kılar. Ayrıca Ebû Zür'a'yı Evzâî'ye dair bilgileri düzenli olarak vermemekle eleştiren ve İbn Asâkir'in Evzâî biyografisinin daha iyi olduğunu belirten yazar, kitapların tarihsel olarak tekamül ettiği gerçeğini görmezden gelir.

İkinci Bölümde Judd, Evzâî'nin eserlerini ve etkisini anlayabilmek adına çalışmanın kapsamını aşsa da, erken dönem İslam hukukunun ana öğelerini ve eğilimlerini özetlemenin önemini belirtir. Kitap ve Sünnet bağlamında cevabı bulunmayan meselelerden kaynaklanan yasal boşluğu gidermek için alimlerin kullandıkları kaynakların sıhhati hakkındaki tartışmaların usûlü'l-fıkh ve fûrû'u'l-fıkh şeklinde ikiye ayrıldığını söyler (ss. 25-27). Ancak kaynakların sıhhati konusunda usûl-fürû ayrımı problemlili gözüküp yazarın hemen sonra "en eski kuramsal sürtüşme" olarak tanımladığı Ehl-i Medine/hadis ve Ehl-i Kufe/re'y ayrımı (ss. 29-30) bu konuda daha birincil rol oynar. Kısa bir girişten sonra yazar, Evzâî'ye ait bir usûl kitabının olmadığını, talebelerinin onun hüküm istinbatında kullandığı metotları tespit etmediklerini belirtir; buna dair en makul ihtimalin ise Emevilerin çöküşünün Evzâî'nin yeni talebeler yetiştirme olanağını engellemesi olduğunu söyler (ss. 31-32). Daha sonra Evzâî'nin fetvalarının altında yatan mantığı

bulmanın tahminden ileri gidemeyeceğini belirten Judd, hüküm istinbatındaki metodunun fetvaları üzerinden belirlenebileceğini belirtir ve onun bir karara varırken Kitap, Sünnet, selef alimlerinin açıklamaları, kendi hocalarının izahları ile basit kıyas kullandığını, bazen de hiçbir gerekçe belirtmeden sadece “evet/hayır” şeklindeki kararlarını örnekleriyle aktarır (ss. 34-37). Judd, sınır bölgesinde yaşamış bir alim olan Evzâî'nin uluslararası hukuk (*siyer*) alanındaki uzmanlığını vurgulasa da, ahkamla ilgili birikiminin de göz ardı edilemeyeceğini belirtip bazı örnekler verir.

Üçüncü Bölümde Evzâî'nin de bir parçası olduğu dönemin ilmî ortamından genel hatlarıyla bahsedilir. Judd, geç Emevi ve erken Abbasi döneminde ilmî ortam inşasının, büyük ölçüde ilmî ağların ve hiyerarşilerin biçimsiz olması, kurumsallaşmanın bulunmaması ve önemli alimlerin biyografilerinin sonraki nesiller tarafından hem yüceltme hem tenkit amacıyla revizyona uğraması sebebiyle zor olduğunu söyler (s. 47). Resmî eğitim kurumlarının bulunmaması, hocalar ile talebelerin ilmî faaliyet yapabilecekleri özel mekanların ve müfredatın olmaması, eğitim faaliyetlerinin finansmanı gibi konular etrafında tasvirî anlatımlar sunar. Genel anlamda isabetli bir tasvir yapan Judd, Evzâî özelinde alimler arasında bir dostluk-muhalefet ilişkisi kurmuş, genel tasvirde de bir talebenin hoca seçerken, potansiyel iki hoca arasında muhalefet olmamasına dikkat ettiğini belirtmiştir. Ancak bu noktada Malik'in halkasına katılan Şeybani'yi (ö. 189/805), keza farklı doktrinleri savunan hocalarla görüşen Şafii'yi (ö. 204/820) gözden kaçırmıştır. Judd, ardından ana çerçeveyi Evzâî'nin dostları ve muhalifleri bağlamına yerleştirir. Evzâî'nin dostları kapsamında zikredilen ilk isim hocası Mekhûl'dür (ö. 112/730). Judd, Evzâî-Mekhûl arasındaki hoca-talebe ilişkisini temellendirirken ikisinin de Kaderîlere karşı tutumunu örnek gösterir ve Mekhûl'ün Evzâî'ye nispetle onlara karşı daha yumuşak davrandığını, bunun ise hoca-talebe ilişkisini bozmayacağını belirtir. Ayrıca Evzâî'nin fakih olarak önplana çıkmasıyla Mekhûl'ün vefatının aynı zamanda gerçekleşmesini, onun diğer öğrencilerinin Evzâî'nin statü ve nüfuzunu elde edemediklerini, Evzâî'nin onun halefi olduğu şeklinde yorumlar (s. 53). Ancak Evzâî-Mekhûl arasındaki ilişkiyi inşa ederken Judd'm düştüğü ciddi hatalar vardır. Öncelikle ikisinin de Kaderîlere karşı tavırları yazarın belirttiği kadar belirgin değildir. Zira Judd, Evzâî Kaderîlere karşı olsa da Gaylân Dımaşkı'ye (ö. 120/738 civarı) karşı mütesahil bir tavır benimseyen hocası Mekhûl'ün Kaderî olduğuna dair rivayetleri ele almaz. Evzâî'nin Mekhûl'ün halefi olması konusunda da yazar kritik bazı rivayetleri görmemiştir. Yazarın mukaddimesini kullandığını belirttiği İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'inde Evzâî'nin Mekhûl'ün halkasına bir süre katılıp ayrıldığı (ki rivayet sayıları da uzun süreli bir birliktelik olmadığını gösterir) ve Mekhûl'ün vefatının ardından sırasıyla Yezîd b. Yezîd b.

Câbir (ö. 134/751-52), Süleyman b. Musa (ö. 119/737) ve Alâ b. Hâris'in (ö. 136/753-54) halkın başına geçtikleri kaydedilir. 136/753-54 yılında vefat eden Alâ'dan sonra bölge müftüsü/kadısı olan Evzâî'nin Mekhûl'ün halefi olması sadece amel-i ehl-i Şam'ı temsil etme açısından dikkate alınabilir. Çünkü Mekhûl'ün halkası özelinde Evzâî'den daha güçlü isimler mevcuttur. Son olarak Judd, bu ilişkiyi inşa ederken ikili arasındaki benzerlikleri öne sürmüşse de aralarındaki farklılıkları göz ardı etmiştir. Örneğin bu ikilinin siyasilere karşı tavrı taban tabana zıttır. Evzâî Emevilere yakın bir isim olarak bilinirken Mekhûl, Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) dışındaki yöneticilere mesafeli biridir. Dolayısıyla Evzâî-Mekhûl arasında hoca-talebe ilişkisi bulunsa da Judd'ın bunu vaz etme yöntemi problemlidir.

Evzâî'nin dostları arasında sayılan ikinci isim, yazarın deyimiyle "meslektaş" Zührî'dir (ö. 124/742). Judd bunu temellendirirken yine ikisinin Kaderîlere karşı tavırlarının mutabık olduğunu belirtir (s. 54). Bu noktada da yazar, Evzâî'nin Zührî ashabı içinde önemli bir yere sahip olduğunu gözden geçirir. Judd, Evzâî-Zührî arasındaki ilişkiyi inşa ederken siyasilere karşı tavırlarını da destekleyici bir argüman olarak kullanabilirdi. Zira iki isim de saraya yakındır. Ayrıca Bizans sınırında beraber oldukları, ortak talebeleri ve beraber hac yolculukları sebebiyle Süfyan Sevri de (ö. 161/778) Evzâî'nin bir diğer dostu olarak zikredilir (s. 54). Evzâî'nin muhalifleri kapsamında ise birbirlerine karşı reddiyeleri sebebiyle Ebu Hanife ve Hanefiler anılır. Judd, Evzâî'nin Malik b. Enes ile ilişkisini Hanefilerle olan ilişkisinden daha karmaşık ve dostane bulur (ss. 58-60).

Dördüncü Bölümde Judd, Evzâî'yi kelamcı bir figür olarak düşünmenin imkanını hiç tartışmayıp, Hasan Basri (ö. 110/728), Ebu Hanife ve Bağdat-Basra Mutezilesinin önde gelen isimlerini zikrederek Evzâî'nin kelami yönüne hiç atf yapılmadığını, erken kelam tartışmalarına odaklanan çalışmaların onu göz ardı ettiğini belirtir. Ayrıca Hasan Basri ve Ebu Hanife'ye atfedilen kelami metinler varken Evzâî'ye ait hiçbir kelam metni günümüze ulaşmamıştır ki (s. 63), bu incelenmesi gereken bir durumdur. Judd, onu bir kelamcı olarak konumlandırabilmek için kültürlerin kesişim yeri ve bir kelam merkezi olan Dimaşk'ı ele alıp bu bağlamda Hıristiyan teolojisine, özellikle de Yuhanna Dimaşkî'ye (ö. 131-32/749?) dair genel bir anlatı sunar (ss. 65-68). Daha sonra mühtedilerin vergi miktarı hakkındaki tartışmalardan hareketle, imanın mahiyeti konusunda Evzâî'yle irtibatlı üç rivayeti onun kelami görüşlerine örnek gösterir. Rivayetler Evzâî'nin ehl-i hadis düşüncesine sahip olduğunu gösterse de fıkıh-kelam kapsamındaki bu meselenin onun kelami yönünü öne çıkarması tartışılmalıdır. Yine ilmî disiplinlerle alakalı bir handikap olarak Judd, Evzâî'nin gözyaşlarıyla ıslanan seccadesi ve zenginliği küçümsemesi gibi özelliklerini onun zahidane yaşantısı bağlamında zikreder (ss. 71-74). Ancak yazar, kategorik açıdan

zühd ile kelami bir forma dönüşen tasavvufu birbirine karıştırmış gibidir. Evzâî'nin kelami yönünü vurguladığı en kuvvetli olgu ise onun Kaderîlere karşı olan tutumu ve halife huzurunda Gaylân Dımaşkî'yi cevap veremez hale getirdiği münazaradır. Judd, bunun Evzâî'yi yüceltme amacıyla uydu-
rulmuş olabileceğini belirtir (ss. 75-79).

Beşinci Bölümde Evzâî'nin siyasilere ilişkisi incelenir. Evzâî'nin Emevilerle daha yakın, Abbasilerle daha karmaşık bir ilişkiye sahip olduğunu söyleyen Judd, onun Dımaşk'a yerleşmesinden başlayarak Halife Hişam'ın (ö. 125/743) yakın çevresine girme sürecini anlatır; ancak, halifelerle olan ilişkisinin, hangi pozisyonda görev yaptığının ve devletten ücret alıp almadığının net olmadığını belirtir (ss. 84-89). Daha sonra Emeviler arasındaki taht kavgaları arasında Evzâî'nin duruşuna dair genel bir tablo çizip onun Abbasilerle ilişkisine geçer. Evzâî'nin Abbasilerle ilişkisinin Emevi yıllarına göre daha iyi belgelendiğini söyleyen Judd, çoğunlukla onun devlet hizmetini reddetmesi bağlamındaki rivayetleri zikreder (ss. 92-98). Ardından Evzâî'nin Abbasi devriminden sonra hükümet hizmetini bırakıp Beyrut'a emekli olarak gittiğini söylese de daha sonra emekli demenin yanlış olabileceğini, onun fetva vermeye devam ettiğini belirtir ki, "emeklilik" tabirinin kullanımı zaten problemlidir. Zira Evzâî'nin devrimden sonra Beyrut'a murabıt olarak gittiği malumdur, yazarın zikrettiği fetva verme meselesi de zaten bunu gösterir.

Altıncı Bölümde Evzâî'nin ilmî mirası başlığıyla onun öğrencileri, mezhebi ve etkisi değerlendirilir. Judd, kısa bir girişle talebelerinin Evzâî'nin mezhebine günümüze ulaşacak derecede emek vermediklerini, ancak devrik bir siyasi hanedanla ilişkilendirilmesine rağmen görüşleri, rivayetleri ve itibarının günümüze intikal edebilmesinin onun kritik bir isim olduğunu gösterdiğini belirtir (s. 103). Daha sonra Evzâî'nin birkaç öğrencisini zikreder. Bu isimleri neye göre belirlediğini söylemese de genel anlamda tanınırlığı yüksek kişileri seçtiği anlaşılmaktadır. Yazar, rical kaynaklarında verilen talebe listesini zikretmenin bir fikir vermeyeceğini belirtse de Evzâî'ye yakın isimleri ve bunların mezhebin kalıcılığındaki etkilerini tartışmak daha aydınlatıcı olabilirdi.

Judd, Evzâî'nin en ünlü ve önemli öğrencisinin Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826) olduğunu söyler (ss. 104-105), ancak Abdürrezzâk meşhur ve önemli bir isim olsa da Evzâî özelinde bu önemi taşıdığını söylemek güçtür. Zira Abdürrezzâk'ın *el-Musannef* ine bakıldığında Evzâî'den rivayet sayısının sadece 25 olduğu görülür ki, bu hoca-talebe ilişkisi bağlamında pek bir şey ifade etmez. Ayrıca yazar da Abdürrezzâk'ın hocasından hangi boyutta ve ne açıdan istifade ettiğini belirtmez. Eğer Abdürrezzâk, Evzâî'nin en ünlü ve önemli öğrencisi olsaydı, Evzâî mezhebinin Yemen'e intikalini

de kritik bir isim olması beklenebilirdi. Daha sonra Fezârî (ö. 188/804?) ve Firyâbî (ö. 211/827) zikredilir (s. 105) ki, bu isimlerin Evzâî'yle irtibatları Abdürrezzâk'tan daha güçlüdür. Evzâî'nin ilmî birikiminin oluşmasında temel öneme sahip hocaları ve bunlarla ilişkisine yer verilmemesi de bir eksiklik olarak zikredilebilir.

Evzâî'nin bölgesel kalcılığı ve mezhebi gibi konular da eserde tartışılır. Judd, onun talebelerinin sadece Biladü's-Şam'dan değil, İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerinden geldiğini, dolayısıyla mezhebin yayılmasında bir faktör olduklarını söyler. Evzâî'nin etkisinin en uzun Biladü's-Şam'da sürmesinin şaşırtıcı olmadığını belirten Judd, mezhebin temelde talebelerin yetersizliği ve onun devrik Emevi hanedanıyla sıkı ilişkisi sebebiyle kaybolduğunu söyleyip detaylı bir tartışmaya girmez. Sadece Doğuda bunun izini sürmenin zor olduğunu, Hanefiler gibi daha güçlü rakiplerinin bulunduğunu söyler (ss. 106-109). Sözcüleri, Evzâî'nin diğer mezhep imamı gibi tedris ve telif faaliyetlerinde aktif olmaması, Beyrut'a yerleştikten sonra talebelerin kendisine erişiminin güçlüğü ve daha spesifik olarak Şafii kadısı Ebû Zür'a Muhammed b. Osman'ın (ö. 302/914) Şam kadısı olarak tayininden sonra Müzenî'nin (ö. 264/878) *el-İhtisar*'ını ezberleyenlere yüz dinar vermesi sonucunda Şafiiilerin güç kazanması gibi sebeplere değinilmemiştir.

Ardından Evzâî mezhebinin bariz etkisi görülen Endülüs'e ve mezhebin bu bölgeye intikalinde büyük rolü olan Sa'sa'a b. Sellâm'a (ö. 192/807) yer verilir. Yazara göre Evzâî mezhebinin bu bölgede aktif olmasının sebebi, devrimden sonra bile devam eden Emevi yönetimi ve Endülüs-Beyrut arasında talebeler ile hocaları arasında bir iletişim ağının olmasıdır. Daha sonra bölgedeki yöneticilerin Medine'yle bağlarını güçlendirmek adına Malik b. Enes'in görüşlerini tercih etmeleri ve önde gelen Maliki üyelerden oluşan bir kadro kurulması Evzâî mezhebinin bölgede zayıflamasına sebep olmuştur (ss. 107-108). Genel anlamda ise kan kaybeden bu mezhebin takipçilerinin ağırlıklı olarak Maliki'lere yönelme eğiliminde olduğunu, Hanefilere katılımın daha sınırlı kaldığını belirtir (ss. 109-10).

Metnin geneline bakılırsa, "Ehl-i rey'i çürüten bir muhaddis" (s. 31) ve "talebelerinin çoğu fıkıh veya kelimadan çok hadislerle ilgilenen bir hocanın" (s. 104) hadis anlayışı ve hadis rivayet metodu gibi konuların çalışmada incelenmemesi yapısal ciddi bir eksiklik. Yazar, usûl kaynaklarını kullanmasa da rical kaynaklarında da Evzâî'nin benimsediği rivayet metodlarına dair hayli bilgi vardır. Teknik açıdan ise ufak vefat tarihi yanlışlıkları dışında pek problem görülmez. Şafii'nin vefat tarihinin 204/820 yerine 205/820 (s. 17) ve Mekhûl'ün vefat tarihinin 112/730 yerine 113/731 şeklinde verilmesi (s. 30) bu kapsamda zikredilebilir. Buna rağmen Evzâî biyografisi çerçevesinde dönemin ilmî ve siyasi durumunun da genel tasviri olumlu anlamda katkı sağlamaktadır.